

tedir. Uluğ Muhammed Han'ın 1428'de Osmanlı Sultanı II. Murad'a yazdığı mektupta Saray'ın 1427'de zaptedildiği belirtilmektedir. Dolayısıyla Hacı Giray'ın, Uluğ Muhammed Han'ın 1428'de Saray'a yerleşmesinden bir veya birkaç yıl sonra Şırın kabilesinin beyi Tekine (Tekene) Mirza'nın yardımı ile Kırım Hanlığı'nı ele geçirdiği tahmin edilmektedir. O sırada batıya doğru göç edip Kırım civarında yerleşmiş bulunan ve Altın Orda Devleti siyasetinde önemli rol oynayan Şırın, Kongrat ve Barın gibi büyük kabilelerin kendisini desteklemiş olması da mümkün görünmektedir.

Onun Kırım'a hâkim oluşu hakkında başka rivayetler de vardır. Buna göre Uluğ Muhammed ile Urus Han evlâdından Küçük Muhammed arasında devam eden savaşta Uluğ Muhammed'in Kuzey İdil havzasına çekilmesi üzerine Hacı Giray 1420'de Kırım'da hanlığını ilân etmiştir. Küçük Muhammed, Kırım'ı tekrar Altın Orda'ya bağlamak için Hacı Giray üzerine yürümüşse de yenilgiye uğraması üzerine Kırım ve civarı 1429'da Hacı Giray'ın hanlığını resmen tanımıştır. Öte yandan Hacı Giray'ın Litvanya büyük dukası Witold'un yardımı ile 1428'de Kırım'ı ele geçirdiği belirtildiği gibi Polonya Kralı IV. Kasimir'den gördüğü yardımla (Receb 853/Eylül 1449) Kırım'a hâkim olduğu da kaydedilmektedir. Ancak Hacı Giray'ın 1420'de hanlığı ele geçirmiş olması mümkün değildir. Ayrıca 1429'da amcası Devlet Berdi'nin Kırım'da han olarak bulunduğu da bilinmektedir. Hacı Giray adına 845'te (1441) Solhat'ta (Eski Kırım), 847'de (1443) Kırkyer'de para basılması onun hanlığı geç tarihte ele geçirdiğini düşündürmektedir.

Hacı Giray'ın hanlığının ilk yılları, Kırım limanlarını ellerinde tutan Cenevizlilerle mücadele içinde geçti. Önce vassâli olan Mengub Prensi Alexis ile anlaştı. Alexis 1433 yazında Cembalo'yu (Balıklava) aldı; kendisi de Kefe, Kerç ve Akkırman kalelerini hükümrânlığı altında sayıp bu liman şehirlerinin gümrük vergilerini alma politikası takip ederek Cenevizliler'e karşı harekete geçti. Cenevizler, bu tehlikeyi atlatmak için Carolo Lomellino kumandasında 6000 kişilik bir orduyu Kırım'a gönderdiler. Carolo, Cembalo'yu geri aldıysa da Hacı Giray'ın üssü Solhat üzerine yürürken uğradığı âni saldırıda 6000 kişilik ordusunun tamamını kaybetti (Zilhicce 837/Temmuz 1434). Bu başarının ardından Hacı Giray Kefe'yi kuşattı; ancak gerekli ateşli silâhlar, top ve cephaneye

sahip olmadığından bir süre sonra kuşatmayı kaldırdı. Buna karşılık deniz ticaretinin, kontrolü altındaki Solhat, Kerç ve Akkerman limanlarından kendi gemileriyle yapılması için gayret gösterdi.

Haziran 1454'te Hacı Giray, Fâtih Sultan Mehmed ile Kefe'yi almak için bir anlaşma yaptı. Elli altmış kadar kadirgandan oluşan Osmanlı donanması Kefe önlerinde demir atınca Hacı Giray 14 Temmuz 1454'te 7000 atısıyla şehri karadan kuşattı. Şehir bir süre dayandı. Cenevizliler'in Osmanlılar'a 3000 altın, Hacı Giray'a da 1200 altın vergi ödeme teklifi kabul edilerek kuşatma kaldırıldı. Fakat daha sonra Cenevizliler, yerli Kırım aristokrasisinin de iş birliğiyle Hacı Giray'ı hanlıktan indirip oğlu Haydar'ı (Aydar) hanlığa getirdiler. Ancak Haydar birkaç ay dayanabildi ve Hacı Giray'ın baskısıyla kaçmak zorunda kaldı. Hacı Giray tekrar han oldu ve bundan sonra da Cenevizliler'le hep iyi geçindi.

Litvanya ve Polonya ile iş birliğinde bulunma siyaseti takip eden Hacı Giray, 849'da (1445) Polonya Kralı IV. Kasimir ile ittifak anlaşması yaptı. Öte yandan Hacı Giray ile Saray'daki hanlar arasında daima anlaşmazlık ve düşmanlığın bulunduğu anlaşılmaktadır. Hacı Giray ile Uluğ Muhammed arasındaki münasebetler ise tam olarak bilinmemekle birlikte, Seyyid Ahmed Han ile Hacı Giray arasındaki ilişkiler tamamıyla düşmanca idi. Hacı Giray, sırf kendi istiklâlini muhafaza etmek gayesiyle Moskova knezi III. İvan ile sıkı bir dostluk kurmuş ve Moskova'yı Altın Orda tarafından gelecek herhangi bir tehlikeye karşı korumayı da üstlenmişti. 1465'te Seyyid Ahmed Han, Moskova üzerine bir sefer yapmak için Don nehri boynuna geldiğinde Hacı Giray'ın saldırısına uğradı ve geri çekilmek zorunda kaldı.

Hacı Giray'ın kurmuş olduğu Kırım Hanlığı, Doğu Avrupa ve Karadeniz siyasetinde önemli rol sahibi bir devlet haline geldi. 1465'te Papa II. Paulus, Antakyalı Louis'yi Hacı Giray'a elçi olarak gönderip İmparator III. Frederick idaresinde Osmanlılar'a karşı yapılacak Haçlı seferine onun da katılmasını istedi. Ancak Hacı Giray bunu kabul etmedi. Osmanlı hâkimiyeti döneminde Kırım, Osmanlılar'ın batıya karşı yaptıkları seferlerde önemli bir askerî destek kaynağı olma özelliği kazandı.

1466 yazının sonlarına doğru vefat eden Hacı Giray Bahçesaray'da Salacık mevkiindeki türbesine gömüldü. Arkasında hanlık için mücadele edecek sekiz evlât bıraktı.

Onun hanlık merkezlerinden olan Kırkyer'de bir medrese yaptırdığı ve yine Kırım'da mescid ve medreseleri olduğu belirtilmektedir.

Hacı Giray devrinde Kırım, Doğu Avrupa ile yapılan ticarî münasebetlerde önemli bir yere sahip bulunuyordu. Kırım yarımadasının güneyindeki Ceneviz ticarî kolonilerinde yaşayanlar han tarafından tayin edilen memurlara bağlıydılar ve bu memurlar gümrük vergilerini toplamakla görevliydi. Kırımlılar hem deniz hem de kara ticaretiyle uğraşıyorlardı. Bu ticaretin içine Moskova, Kazan ve kuzeydeki diğer bölgelerden gelen kürk, balık, bal mumu, hububat ve Uzakdoğu'nun ipeği ve baharatı da dahildi.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebûlgâzî Bahadır Han, *Şecere-i Türk*, Kazan 1824, s. 96, 97, 100, 178; Münecimbaşı, *Sa-hâifü'l-ahbâr*, II, 697-698; Abdülgaffar Kırımî, *Ümdetü't-tevârih* (nşr. Necib Âsım, *TTEM* ilâvesi), İstanbul 1343, s. 259, 276; Halim Giray, *Gül-bün-i Hânân*, İstanbul 1327, s. 3, 6; V. D. Smirnov, *Krimskoe Khanstvo pod Verkhovenstvom Ottomanskoy Porti do Naçala XVIII. Veka*, St. Petersburg 1887, I, 218; A. K. Markov, *Inventarniy Katalog Musul'manskikh Monet Imperatorskago Ermitaja*, St. Petersburg 1896, s. 534; S. Lane-Poole, *Düvel-i İslâmiyye* (trc. Halil Edhem), İstanbul 1345, s. 367-372; A. A. Vasiliev, *The Goths in the Crimea*, Cambridge 1936, s. 220; Hasan Ortekin, *Kırım Hanlarının Şeceresi*, İstanbul 1938, s. 3-10; Akdes Nimet Kurat, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivinde Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına Ait Yarluk ve Bitikler*, İstanbul 1940, s. 62-80; a.mlf., *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara 1972, s. 207-211; Zeki Velidî Toğan, *Ümumi Türk Tarihine Giriş* (İstanbul 1946), İstanbul 1970, I, 352-355; Muzaffer Ürekli, *Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi: 1441-1569*, Ankara 1989, s. 1-14; L. Colli, "Khadiji Girey Khan i Ego Politika", *Izvestiya Tavr. U Arkh. Komm.*, sy. 50, Simferopol 1913, s. 113-121; AbdullaHoğlu Hasan, "Ceneviz Menbalarına göre XV. Asırda Kırım Hanlığı", *AYB*, sy. 10 (1932), s. 336, 376; Halil İnalıcık, "Hâcî Giray", *İA*, V/1, s. 25-27; a.mlf., "Giray", *EP* (İng.), II, 1112-1114; a.mlf., "Hadîdî Giray", a.e., III, 43-45.

AHMET MUTLU

HACI GİRAY II

(ö. 1100/1689)

Kırım hanı
(1683-1684).

1648 yılında doğdu. I. Selâmet Giray'ın torunu ve Kalgay Kırım Giray'ın oğludur. Boyunun kısalığından dolayı halk arasında "üzengisi uzun" lakabı ile anılır. Kırım

Hacı Murad Giray ile kardeş çocuklarıdır. Babasının vefatından sonra I. Selim Giray Han ile birlikte Avusturya savaşlarına katıldı. Gerek bu savaşlarda gerekse II. Viyana kuşatması sırasında cesareti ve atılmalılığı ile dikkati çekti. II. Viyana bozgununun ardından Budin'e çekilen Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın yenilgiden sorumlu tuttuğu Kırım Hanı Murad Giray'ı azletmesi üzerine hanlık makamına getirildi (8 Şevval 1094/30 Eylül 1683). Selim Giray'ın oğlu Devlet Giray veliaht (kalgay), Azamet Giray ise ikinci veliaht (nüreddin) oldu.

Sadrazamın çadırında hanlık beratı verilerek Kırım hanı yapılan Hacı Giray'ın hanlığı kabul etmesi, diğer sultanlar ve kabile ileri gelenleri tarafından hoş karşılanmadı. Bunlar bir araya gelerek Hacı Giray'ı tanımamaya karar verdiler. Fakat bir süre sonra Kırım kabile aristokrasisi Murad Giray'ı tutmaktan vazgeçerek Hacı Giray'ın etrafında toplandı. Hacı Giray sadrazamın emriyle ordusundan bir kısmını Azamet Giray kumandasında Essek'te bırakarak Kırım'a hareket etti. Yolda, Leh kralı tarafından Kunicky idaresinde gönderilen ve Akkirman dolaylarına kadar ilerlemiş olan Kazaklar'dan ve Boğdanlılar'dan oluşan kuvvetleri yenilgiye uğratarak kumandanını esir aldı (1684 başları). Bu başarısından dolayı kendisine bir hatt-ı şerif ile hediyeler gönderildi. Ayrıca onun Ukrayna'daki Kazak grupları ile başarılı mücadelelerde bulunduğu devrin kaynaklarında belirtilir (Defterdar Sarı Mehmed Paşa, s. 101, 104, 170).

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın idamından sonra (25 Aralık 1683) Hacı Giray mevkiini daha fazla koruyamadı. Hanların ihsanlarına ve özellikle Murad Giray ile Selim Giray'ın devamlı lutuflarına alışmış olan Kırım'ın ileri gelen idareci ve zümreleri Hacı Giray Han'ın bu durumu dikkate almaması yüzünden onun aleyhine döndüler. Halk üzerinde büyük tesiri olan mirzalar ve sultanlar da Hacı Giray'ı paraya düşkün olmakla itham etmeye başladılar. Geliri çok bazı yerleri satın alması ve özellikle eskiden beri Karaçi beylerine ait gelirleri el koyması huzursuzluğu arttırdı. Leh kralının ordusuna karşı kazandığı zaferi müjdelemek üzere İstanbul'a gönderdiği veziri Bahadır Ağa da Hacı Giray'ın aleyhine dönünce bu hoşnutsuzluktan faydalanmak isteyen Selim Giray taraftarları harekete geçtiler.

Murad Giray'dan önce hanlık yapmış olan Selim Giray'ın oğulları kalgay Devlet Giray ile Azamet Giray da babaları Selim Giray lehinde gizli faaliyetlerde bulunmaktan çekinmediler. Hassa kuvvetleriyle kapıkulu ve sekban askerini kendi taraflarına çekmeyi başardılar. Kırım kabile reisleri Akkaya denilen yerde toplanıp isyan edince Devlet Giray ile vezir Bahadır Ağa oraya gittiler. Âsiler Bahçesaray'a saldırarak hanın hazinesini ve mallarını yağmaladılar. Hacı Giray isyanı bastıramayacağını anlayınca saraydan kaçıp Mangub Kalesi'ne çekildi. Âsiler onu burada kuşattılar. Bâbiâli'ye bir mektup yazarak Hacı Giray'dan memnun olmadıklarını ve Selim Giray'ın han olmasını istediklerini bildirdiler.

İstanbul'da yeni sadrazam Kara İbrahim Paşa, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın bütün taraftarları gibi Hacı Giray'ı da hanlıktan uzaklaştırmak için fırsat kolluyordu. Bundan dolayı âsilerin isteklerini destekleyerek padişaha Hacı Giray'ı azlettirdi (Haziran 1684) ve Selim Giray ikinci defa Kırım hanlığına getirildi. Hacı Giray, Mangub Kalesi'ne gönderilen bir kapıcıbaşı tarafından alınarak Rodos'a götürüldü. Dokuz aylık Kırım hanlığı böylece sona eren Hacı Giray Haziran 1689'da Rodos'ta vefat etti ve buraya defnedildi.

BİBLİYOGRAFYA :

Mehmed Giray Tarihi, Wien Nationalbibliothek, H.O. nr. 1080; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâyiât* (nşr. Abdülkadir Özcan), Ankara 1995, s. 101, 104, 170, 175; Silâhdar, *Tarih*, II, 98-100; Râşid, *Tarih*, I, 423; Seyyid Mehmed Rızâ, *es-Seb'u's-seyyâr fî ahbârî'l-mülûkî't-Tâtâr* (nşr. Kâzım Bek), Kazan 1248; Abdülgaffar Kırımı, *Umdetü't-tevârih* (nşr. Necib Âsım, *TTEM* ilâvesi), İstanbul 1343; Halim Giray, *Gülbûn-i Hânân*, İstanbul 1287, s. 123-124; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/2, s. 21-22; Halil İnalçık, "Hâcî-Giray II", *İA*, V/1, s. 27-28; a.mlf., "Hacı Giray II", *TA*, XVIII, 279.

HALİL İNALCIK

HACI HALİFE

(bk. KÂTİB ÇELEBİ).

HACI HALİFE, Şeyh

(ö. 894/1489)

Zeyniyye tarikatı şeyhlerinden.

Aslen Kastamonulu bir aileye mensuptur. Ailesinin veya kendisinin Bursa'ya ne zaman gelip yerleştiği bilinmemektedir. İyi bir tahsil gördükten sonra Zeyniyye tari-

katı şeyhlerinden Abdüllatif el-Kudsi'nin halifesi Tâceddin İbrâhim Karamânî'ye intisap ederek sülûkünü tamamladı ve icâzet aldı. Şeyhinin vefatı üzerine (872/1467) onun halifesi ve Zeyniyye tekkesi seccadenişini sıfatıyla faaliyet gösterdi. Çok sayıdaki müridi arasında Alâeddin Fenârî, Dimetoka kadısı Şücâ' Çelebi, Rüstern Halife, Şeyh Kara Ali, Halim Çelebi ve İbrâhim Paşa gibi bazı âlim ve devlet adamlarını saymak mümkündür. Bursa Zeyniyye tekkesinin aynı zamanda Hacı Halife Zâviyesi olarak da tanınması onun bu tarikattaki önemini gösterir.

Babası ile birlikte Hacı Halife'nin sohbetinde bulunan Lâmiî Çelebi onu alçak gönüllü, güler yüzlü, cömert, ilim ve mârifet ehli bir kişi olarak tanıtır (*Nefehât Ter-cümesi*, s. 556).

Hacı Halife mutedil bir tasavvuf anlayışına sahiptir. Tarikatta güzel sonucun iyi bir başlangıca bağlı bulunduğuna, ilk adımın ciddi ve samimi bir şekilde atan tâlibin sonunun iyi olacağına inanır. Şeyhlerinin kerâmet sahibi olduğuna inanmayı müridler için şart koşmaz; onların şeriat çerçevesinde Hakk'ın yolunu tuttuklarına inanmalarını yeterli görür. Aşırı zühd hayatına taraftar olmayan Hacı Halife'ye göre sâilkin gayesine ulaşabilmesi için her şeyi ile Allah'a yönelmesi gerekir.

Bursa Kadısı Kadızâde'nin kader ve cebir konusundaki sorusuna verdiği cevap onun bu mesele hakkındaki görüşlerini yansıtmaları bakımından önemlidir. Hacı Halife, cebri tahkik ehlinin ve mukallidin cebri olmak üzere ikiye ayırır. Tahkik ehli emredileni yapma, yasaklananı terketme esasına sarıldıktan sonra iradesini bırakarak her işi Allah'a havale eder. Mukallid ise tam aksine dinî emir ve yasaklar hususunda iradesini terkettikten sonra her işi nefsin arzusuna havale ederek keyfine göre hareket eder ve kendini mâzur gösterir ki bu küfürdür (Taşköprizâde, s. 243).

Lâmiî Çelebi, Hacı Halife'nin dervişlerinden birinin onun sözlerini derlediğini söylüyorsa da eser hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Zeyniyye tarikatı silsilesinde önemli bir yeri bulunan Hacı Halife'nin kabri Bursa Zeyniler Mezarlığı'ndadır. Vefatından sonra müridlerinden Bolulu Çelebi ile Safiyyüddin Mustafa halifeleri sıfatıyla Hacı Halife Zâviyesi'nde irşad faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.